

להקים לאחיו שם

איתא במשנה ביבמות דף כ עמוד א': "איסור מצוה ואיסור קדושה חולצת ולא מתייבמת." אחד מהדוגמאות שהמשנה מביאה לאיסור קדושה היא אלמנה ליבם כהן גדול. והגמרא מדייקת שהמשנה נקטה סתם "אלמנה לכהן גדול" ולא חילק בין אלמנה מן האירוסין לאלמנה מן הנישואין. ושואלת הגמרא לגבי אלמנה מן האירוסין שיבא העשה של יבמה יבא עליה ודוחה הלאו של אלמנה לא יקחו.

כתוב בתוספות שם ד"ה יבא :

הקשה הריב"א בפ"ב דסנהדרין דכיון דאין אישה מתעברת מביאה ראשונה כדאמר בסוף פרק ד' אחין האיך תתיבם דבביאה ראשונה ליכא הקמת שם וביאה שניה אסירא ליה כדאמר לקמן גזירה ביאה ראשונה אטו ביאה שניה ואור"י דלא בעינן ביאה שתהא ראויה להקמת שם ולא ממטעינן אלא אילונית וסריס שאינן ראוין לילד לעולם אבל ביאה שאין יכולה להתעבר בה לא ממעטי כיון שהאשה או היבם ראוין לבסוף להוליד.

הר"י הבין שהריב"א סבור שקיום מצות יבום צריך ביאה הראויה להקמת שם, והוא מקשה מכמה סוגיות שמוכיחות שיש ענין יבום בלי אפשרות להקים שם. וצריך ביאור במה נחלקו ואיך הבין הריב"א את כל הגמרות שהביא הר"י.

אבל באמת, מלבד קושיות הר"י, שיטת הריב"א צריכה ביאור מצד עצמה. וכשנעמיק בקושינו נראה ששיטת הריב"א היא יותר מורכבת ממה שהבין הר"י, ושאי אפשר להגיד שריב"א סובר שצריך ביאה הראויה בפועל להקמת שם.

הריב"א מביא את הגמרא שאין אישה מתעברת מביאה ראשונה, ומזה הוקשה לו איך יתכן שיבם יקיים מצות יבום בחייבי לאוין אם ביאה שניה אסירה ליה? אמנם הקושיא יותר חזקה לפי שיטתו, כי באמת צריך להקשות בכל מצב של אלמנה מן האירוסין איך יקיים

היבם את מצות יבום בביאה ראשונה אם אין אפשרות לעיבור. וכך מקשה תוספות הרא"ש על שיטת הריב"א. ומוכרח מקושית הריב"א שהוא רק הוטרח במצב של אלמנה לכוהן גדול ש"ביאה שניה אסירה ליה" ואין אפשרות של הקמת שם בעתיד.

וגם כן קשה שהריב"א מניח בפשטותשאלמנה מן האירוסין אסורה אחר ביאה ראשונה ליבם כהן גדול. אבל אם הוא סובר שאין קיום מצות יבום בלי אפשרות להקים שם אז גם ביאה שניה צריך להיות מותרת מפני היבם עדיין לא קיים את המצוה, ועשה דוחה לא תעשה!

מכל זה מוכח שאין הריב"א סובר שביאת יבום צריך להיות ראויה להקמת שם כמו שהבין הר"י. וכדי לבאר את שיטתו וגם להבין ביתר ביאור את ענין הקמת שם ביבום, נעיין בפסוקים בגמרות וכמה ראשונים ואחרונים שמתייחסים לענין הקמת שם ובעז"ה נחזור להסביר את שיטת הריב"א.

המקור למצות יבום נמצא בפרשת כי תצא. אבל באמת המקום הראשון שהמצוה נזכרת היא בפרשת וישב בסיפור של ער ואונן. כבראשית פרק לח פסוק ח, יהודה מצוה לאונן בנו: "בא על אשת אחיך ויבם אותה והקם זרע לאחיך." מבואר מהפסוק שיש ביבום ענין של הקמת זרע. ניתת זרע מופיע גם בפסוק הבאה לגבי הסירוב של אונן ליבם את תמר: "לבלתי נתן זרע לאחיו." המשמעות של פשטות הפסוקים היא שענין יבום הוא להקים זרע לאח המת על ידי הולד שנולד מביאת יבום.

גם בפרשת כי תצא הפסוקים מקשרים את מצות יבום להולדת זרע. הפסוק אומר: "והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו מישראל." גם כשהכתוב מתאר את תהליך החליצה, ציוה את החלוצה להגיד: "מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל." שוב פעם פשטות הפסוקים היא שתכלית היבום היא להקים את שם האח המת על ידי ולד. ואע"פ שהגמרא ביבמות כד. אומרת על הפסוק והיה הבכור: "אתאי גזירה שוה אפיקתיה מפשטיה לגמרי," יש לעיין מה היא הקשר בין הקמת שם למצות יבום.

נחלקו מפרשי התורה איך להבין את משמעות הביתויים הקמת זרע והקמת שם. על הפסוק "והקם זרע לאחיך" בפרשת וישב רש"י ואבן

עזרא מפרשים: "הבן נקרא על שם המת." בקריאת שם של בן היבם, היבם מקים שם המת. הרמב"ן כותב שיש "תועלת גדולה ביבום האח. ורבינו בחיי בפרשת כי תצא מסביר שמבין הרמב"ן שאח הנולד על ידי יבום הוא גלגול של האח המת.

אבל המפרש ההכי יסודי בענין הקמת שם הוא הספורנו. בבראשית פרק לח פסוק ט על המילים "לא לו יהיה הזרע" הספורנו כותב: "ידע שלא יהיה הוא לבדו הזוכה בכל אותה המצוה, שהרי בקדושי אחיו יקים הזרע ונמצא שאחיו זוכה במקצתה." לפי הספורנו ידע אונן שקידושי ער אחיו מאפשר את לידת הולד מתמר ולכן יהיה לו חלק במצות פרו ורבו, ואונן לא רצה להפסיד חלק ממצותו. בפירושו על התורה בפרשת כי תצא פרק כה פסוק כ, הספורנו מפרש את יסוד הזה ביתר ביאור: "שיהיה הולד נחשב אצל ה' יתעלה קיום פריה ורביה למת שהרי נולד ע"י קדושו של מת ואין היבם צריך לקדשה קדושין אחרים וזה מאס אונן בשנאתו את אחיו ובזאת היה עליו קצף."

לפי הספורנו תכלית יבום היא לתת אפשרות להמת לקיים מצות פרו ורבו כשאחיו מוליד ולד על ידי קידושו. ולפי זה בודאי יתכן להגיד שצריך להיות אפשרות של הקמת שם בביאת יבום. וגם לפי דברי הרמב"ן ורש"י יתכן שיש קשר בין הקמת זרע למצות יבום שאם אין היבם מוליד ולד גם גלגול וקריאת הבן על שם המת הם בלתי אפשרי. ועלינו להגדיר את הקשר הזה.

גם הגמרא וראשונים מדברים על חשיבות הקמת שם במצות יבום. הגמרא ביבמות כ: אומרת שיבום "בבנים תלה רחמנא". הגמרא ביבמות יז: מסביר שלולא הגז"ש של "אחים אחים" מבני יעקוב: "סד"א הואיל וחידוש הוא דקמשתרי ערוה גביה אימא עד דמיחדי באבא ובאמא." הגמרא אומרת מפני שההיתר של אשת אח במקום מצות יבום הוא חידוש גדול היה מקום להגיד שיש רק היתר באשת האח מן האב ומן האם. הראשונים מקשים שצריך להיות להפך, שבשביל שההיתר אשת אח הוא חידוש גדול היינו מצמצים אותולאשת אח מן האב בלבד, כי אין אלא איסור אחד ולא שני איסורים. ומתריך הריטב"א:

וי"ל דכיון דייבום בקורבא תלה רחמנא כדי לקיים שם לאחיו הוה אמינא דכל שקרובין טפי ראויים להקים שם וראויים להתיר

בשבילם איסור אשת אה והלכך עד דמיחדי באבא ובאמא לא מייבמי ולא נדרוש המייוחדים בנחלה אלא מיוחדים בקורבה גמורה.

ואפילו הר"י שחולק על הריב"א וסובר שאין יבום צריך ביאה הראויה להקמת שם גם כן מדגיש את מרכזיות הקמת שם ביבום. שהגמרא בקידושין ד: מפריך שצריך פסוק ללמוד שאישה נקנית ביאה ואין שייך ללמוד מק"ו מיבימה "שכן זקוקה ועומדת". ובתוספות ד"ה מה ליבמה, מפרש הר"י את חילוק של הגמרא: "דהכי פריך שכן זקוקה ועומדת לביאה כלומר שעיקר מצותה להקים לאחיו שם הילכך נקל לה להקנות בביאה יותר מאשה."

מכל המקורות האלו מבואר שיש להקמת שם תפקיד מרכזי במצות יבום. וצריך ביאור איך יתכן שלמרות שלרוב הדעות ביאה ראשונה היא ביאת המצוה, אין שייך להקים שם ע"י ביאה הראשונה ביבמה בתולה מפני שאין אשה מתעברת מביאה ראשונה? ויותר מזה, לכל הדיעות אין קיום המצות תלוי בהולדת זרע בפועל!

ומסתבר להגיד שלמרות שבודאי חלק גדול מתועלת מצות היבום היא להקים שם לאח המת על ידי הולד שנולד מיבום, התורה לא ציוה להוליד זרע ממש. כי באמת אין הולדת זרע תלוי ברצון האדם כמבואר מהגמרא בקידושין ל: ששלוש שותפות יש באדם והתורה לא ניתנה למלאכי השרת. וזה מוכיח שאין הגדרת מצות יבום נמשכת בשלמות אחרי מטרת המצוה. והשאלה שעליו דנו הראשונים ע"פ הגמרות היא עד כמה מטרת מצות יבום השפיעה את הגדרת מעשה המצוה. ועל פי הקדמה זו נעיין בשיטות הראשונים על החשיבות של הקמת שם במעשה מצות יבום.

הגמרא ביבמות כ: מסיק שהחכמים אסרו יבום בחיבי לאוין מפני שגזרו על ביאה ראשונה אטו ביאה שניה שהיא אסורה מדאורייתא. ובפשטות הנחת הגמרא היא כל ביאה ראשונה היא מותרת מן התורה כי העשה של יבום דוחה את הלאו. אבל אחרי ביאה ראשונה המצוה נגמרת ואסור לבא על היבמה מכאן ולהבא.¹ וכך מסביר רש"י שביאה

¹ ועיין תוספות כ: ד"ה אטו שהקשה למה לא אומרים נעשה כאשתו לכל דבר כמו במצב רגיל של יבום.

שניה אסורה "דלא מצי למידחי דהא איקיים בה עשה". אבל בתוספות כ: ד"ה אטו למדו את הגמרא באופן אחר, והסברו שייך להבנתו בהגדרת מצות יבום: "לאו דוקא נקט ביאה שניה דהא אפילו גמר ביאה ראשונה אסור דיבמה נקנית בהעראה והו"מ למימר גזירה אטו גמר ביאה".

תוספות מביא את המשנה ביבמות נג: שיבמה נקנית בהעראה.² והתוספות מניח שמפני שיבמה נקנית בהעראה, נגמרה המצות בהעראה ואסור מדאורייתא לגמור את הביאה. ותוספות הולך בשיטת הר"י בדף כ. שלא צריך ביאה הראויה להקמת שם לקיים מצות יבום. והגדרת המצוה היא לקנות את היבמת בביאת יבום.³

אבל מובא לעיל שגם הר"י סובר שעיקר התכלית של מצות יבום היא הקמת שם. גם בתוספות יבמות נג. הר"י מחדש שאפילו למ"ד שהשמש באבר המת חייב בעריות, אין היבמה נקנית באבר מת כי "בעינן ביאה דרך הקמת שם". וצריך עיון איך להבין שיטתם. ויתכן להסביר שאע"פ שלשיטת הר"י אין צריך שתהיה אפשרות שולד יולד מביאת יבום צריך מעשה ביאה בדרך הקמת שם. שמטרת מצות יבום מגדירה את אופי ביאת המצוה. וכעין זה כתוב בערוך השולחן סימן קסו סעיף כא שהעראה היא ביאה דרך הקמת שם אלא שלא גמר את הביאה. אבל אין ביאה באבר מת דרך הקמת שם. וציוה התורה לעשות מעשה ביאה שהיא דרך הקמת שם. אבל עכ"פ, למרות מטרת המצוה, קיום המצוה לא תלוי באפשרות הקמת שם אלא נגמרה אם הביאה.

² וזה אחד מהגמרות שממנו הקשה הר"י על שיטת הריב"א ולקמן במאמר נביא תירוץ בע"ה.

³ ועיין יד רמה סנהדרין יט. שכותב "דמצות עשה ליכא אלא בביאה ראשונה כדכתיב יבמה יבא עליה ולקחה לו לאשה ובביאה שקונה אותה קאי והיינו דכתיב יבא עליה ולקחה", שמפורש שהמצוה היא בביאה שקונה את היבמה. ועיין גם בספר המצות להרמב"ם מצוה רטז שכותב "היא שצונו להיות היבם נושא את אחיו כשמת ולא הניח זרע. והוא אמרו יתעלה יבמה יבא עליה", שמשמע שמצוה היא הקנין. וגם הלכות יבום וחליצה פרק ו הלכה י כותב הרמב"ם "שאינ מצוה אלא בביאה ראשונה". אבל צריך עיון אם הרמב"ם והיד רמה מסכימים עם התוספות שגם גמר ביאה אסורה מדאורייתא או שהם סוברים כמו שיטת הרמב"ן המובא להלן.

למרות שיטת הר"י יש כמה ראשונים שלומדים שאע"פ שימבה נקנית בהעראה, אפילו גמר ביאה ראשונה מותרת בחייבי לאוין. ויש שני אופנים לדחות את הנחת תוספות שיש איסור בגמר ביאה מפני שימבה נקנית בהעראה. דרך הראשון הוא להגיד שבאמת יתכן לקיים מצות יבום בתחילת ביאה, אבל כל הזמן שביאה ממשיכה מותר לגמור את הביאה מפני שיש גם כן איזה קיום בגמר ביאה. הדרך השני לדחות את הנחת תוספות הוא להגיד שבאמת אי אפשר לקיים מצות יבום בהעראה ומפני זה גמר ביאה מותרת מפני קיום חיוב מצות יבום תלוי בה. ולמהלך הזה צריך להסביר שימבה רק נקנית בהעראה אבל קיום מצוה לפחות עד גמר ביאה ראשונה.

הרמב"ן ביבמות בדף כ: ד"ה גזירה הבין כפשוטה של הגמרא שכל ביאה ראשונה מותרת בחייבי לאוין. ובתוך הסברו מתיחס הרמב"ן לקושית הריב"א ומתריך:

שאינן מצות יבמה יבא עליה אלא על ביאה ראשונה, ואע"פ שאין אשה מתעברת מביאה ראשונה ולא מקיים להקים לאחיו שם, כיון שאפשר למעך כתמר מצוה בביאה ראשונה איתא בין בבעולה בין בבתולה בין שנתעברה בין שלא נתעברה.

לפי הרמב"ן ניתן לקיים מצות יבום בביאה ראשונה בתולה מפני האפשרות למעך ולהתעבר כתמר. והביאור הוא שלקיים "להקים שם לאחיו" צריך ביאה שע"י יכול להיות הקמת שם, ואם יש איזה אפשרות שיהיה וולד הנולד מביאת יבום נחשב כמצב של הקמת שם. ואפילו אם לא היתה אפשרות להוליד זרע מאותה ביאה, מכיון שהיה אפשר לו להקים שם נמצא שהיה מצב של יבום וקיים מצותו.

וממשיך הרמב"ן להסביר את משמעות של הגמרא שביאה ראשונה מותרת בחייבי לאוין אע"פ שימבה נקנית בהעראה: "ואע"פ שמשעה שהערה בה קנאה מ"מ איתא למצוה עד גמר ביאה דיבמה יבא עליה גמר ביאה משמע אלא שריבה הכתוב אף העראה, ובמסכת קידושין בפ"ק מפורש לנו יותר מזה." ובמסכת קידושין י. מוסיף הרמב"ן עוד תירוץ לקושיתו: "ועוד דכתיב להקים לאחיו שם ואין אשה מתעברת בהעראה."

שני התירוצים הולכים ע"פ הדרך הראשון להסביר את משמעות הגמרא. והוא שאע"פ שבאמת אם פירש היבם אחרי תחילת ביאתו

קיים את המצוה, וכל עוד שהוא ממשיך את ביאתו גם מצותו ממשיכה עד גמר ביאה. והוא נותן שני הסברים לפרש איזה קיום יש בגמר ביאה.⁴ ומפרש הרמב"ן שזה מפני שני טעמים. האחד הוא מפני שלשון של "יבמה יבא עליה" משתמע עד גמר ביאה. והשני הוא שכתוב להקים לאחיו שם ואין אישה מתעברת מביאה ראשונה. ואעפ"כ כבר ביאר הרמב"ן שאין צריך אפשרות בפועל להולדת זרע מביאת יבום לקיים המצוה, ובשביל זה המצוה היא בביאה ראשונה, מכל מקום מפני שבתורה כתוב "להקים שם לאחיו" יש מצוה בגמר ביאה.⁵

לאידך גיסא, הריטב"א והמאירי הולכים לפי המהלך השני לדחות את הנחת תוספות. הריטב"א בדף כ: ד"ה אמר מתיחס לקושית תוספות מהגמרא ביבמות נג: וגם לקושית הרמב"ן איך אפשר לקיים מצות יבום בביאה ראשונה אם אין אפשרות לעיבור.⁶ והוא מוסיף על קושית הרמב"ן, ומקשה כמו תוספות הרא"ש לפי שיטת הריב"א, שביאה שניה גם כן צריכה להיות מותרת מפני שהיבום עדיין לא קיים את מצות יבום שאין אפשרות לעיבור בביאה ראשונה:

ומיהו ביאה ראשונה כולה שריא דאע"ג דיבם קונה בהעראה כדאיאתא לקמן במכילתין מ"מ אין הקמת זרע אלא בגמר ביאה, וא"ת ובביאה ראשונה כולה ג"כ אין הקמת זרע דקי"ל שאין אשה מתעברת מביאה ראשונה, י"ל דהא אפשר להתעבר במיעוץ כדאיאתא לקמן וכיון דאפשר בהא לא שריא ליה טפי.

לשאלה הראשונה איך גמר ביאה ראשונה הותרה מדאורייתא אם יבמה נקנית בהעראה, מתרין הריטב"א שאעפ"כ "אין הקמת זרע אלא בגמר ביאה". ובאמת יש להבין את תירוצו בשני אופנים: או שהוא

⁴ ועיין מנחת חינוך מצוה תנד שמפרש שאע"פ שנתן התורה שיעור לאכילת מצה, מכל מקום מפני שהתורה סתם וכתב "בערב תאכלו מצות", אין איסור כל תוסף להוסיף על השיעור. וגם ידוע שיטת הגר"א שיש קיום מצוה באכילת מצות כל שבעת ימים של החג אע"פ שלמדו חז"ל שהחובה היא רק בלילה הראשונה מפני שכתוב בתורה "שבעת ימים תאכל מצות".

⁵ וכעין זה מתרין הרשב"א ביבמות כ:.

⁶ למרות שהטריח הריב"א רק מפני שיש איסור בביאה שניה, הרמב"ן והריטב"א הוקשו על עצם אפשרות של קיום מצוה בביאה ראשונה מפני הנחתם שצריך ביאה הראויה להקמת שם.

מתכון לשיטת הרמב"ן שאע"פ שאפשר לקיים מצוה בהעראה המצוה ממשיכה לגמר ביאה מפני הענין של הקמת שם, או שהוא באמת חולק על הרמב"ן וסובר שאע"פ שהיבמה נקנית בביאה ראשונה, אין שום קיום מצוה עד גמר ביאה הראויה לקמת שם. אך מתירוצו לקושייתו השנית ברור שהוא לא מתכוון לתירוץ של הרמב"ן. שלמרות הרמב"ן, הריטב"א מתרץ שהסיבה שהתירה התורה רק ביאה ראשונה היא מפני שאפשר להתעבר במיעוץ והכלל שבמקום שאפשר לקיים שניהם אין עושה דוחה לא תעשה. אבל נראה מפירושו שאם לא היה אפשרות לעיבור גם ביאה שניה יהיה מותרת.⁷

ושיטת המאירי היא יותר מפורשת מהריטב"א שסובר באמת אין קיום מצוה בהעראה בכלל וזה לשונו הדף כ: ד"ה זה שכתבנו:

זה שכתבנו בביאה ראשונה שהיא מותרת מן התורה ומצוה שבה דוחה את הלאו אלא שביאה שניה אסורה יש שואלים בה ואף הראשונה היאך הותרה והרי משהערה בה קנאה ונתקיימה המצוה אין זה כלום שהרי המצוה להקמת זרע ואין הקמה אלא לגמר ביאה ואם אתה אומר בבתולה מיהא לישתרי בשניה דהא אין אשה מתעברת מביאה ראשונה איפשר על ידי סבה כמו שאמרו לקמן ל"ד ב' תמר באצבעה מיעכה ויש מפרשים בה ביאה ראשונה הראויה לעבור.

תירוץ המאירי הוא מדויק שאע"פ ש"משהערה בה קנאה" ויש קנין בהעראה, "הרי המצוה להקמת זרע ואין הקמה אלא גמר ביאה." כלומר כדי לקיים מצות יבום צריך ביאה הראויה להקמת שם וזאת בלתי אפשרי בלי גמר ביאה.⁸

ולקושייתו השנית למה ביאה שניה אסורה, מביא המאירי שני תירוצים. הראשון הוא התירוץ של הרמב"ן והריטב"א שאפשר להתעבר בביאה ראשונה על ידי מיעוץ. אבל בתירוץ השני שלו באמת

⁷ אפשר שגם הרמב"ן מתכוון לקושית הריטב"א ולתירוצו, ועיין בחידושי רבי נחום שדן. וגם צ"ע לפי הריטב"א מה הדין אם היבמה לא מיעכה בביאה ראשונה.

⁸ ובענין החילוק בין מצוה לקנין עיין מנחת חינוך תקצו אות ו וקרן אורה כט: בד"ה לא תימא, ועיין ביאור המצות לרס"ג לריפ"פ המובא להלן שמחלק ביבום קטן בין קנין למצוה.

מקבל את הנחת הקושיה ומפרש שאה"נ שגם ביאה שניה מותרת מן התורה וביטוי "ביאה ראשונה" שמובא בגמרא פירושו הוא "ביאה הראשונה הראויה לעבור". ומבואר שהמאירי סובר שלמצות יבום צריך ביאה הראויה להקמת שם.

וכדי לבאר ביתר ביאור את שיטת המאירי, ראוי לחזור על הקושיות שהקשו הראשונים על שיטת הריב"א. הראשונים הקשו על שיטת הריב"א מהמשנה ביבמות קיא: שאומרת: "יבם קטן הבא על קטנה יגדלו זה אם זה, בא על יבמה תגדלנו." ונראה שמבין התוספות מגמרא הזה שפירוש המשנה הוא שביאת קטן קונה וגם קטנה נקנית ביאה.⁹ ולפי הבנתו מקשה על הריב"א (וגם המאירי צריך לתרץ קושיתו) איך יתכן יבום בקטן? אכן באמת קושיתו היא גם כן קושית הגמרא ביבמות קיא: "קרי כאן להקים לאחיו שם". ולפי רוב הראשונים הקושיה היא על שיטת הרבנן שמתירים יבום בקטן. והגמרא מביא על זה שני תירוצים מרבה ואביי. וכל אחד מהם תלוי בגזו"כ שיש יבום בקטן. וצריך עיון למה לא לומדים מהפסוקים שאין מצות יבום תלוי בהקמת שם?

ולתרץ לשיטת המאירי צריך להגיד שפירוש המשנה אינו שיבום בקטן מועיל מדאורייתא, ורק שאין איסור בדבר משום אשת אח שלא במקום מצוה. ועל זה מקשה הגמרא "קרי כאן להקים לאחיו שם" כלומר מבואר מהפסוק שמצות יבום תלויה בהקמת שם וכיון שאין קטן בר הקמת שם למה אין איסור לקטן ליבם גדולה? ועל זה מתרצת שיש גזו"כ שבאמת קטן נחשב לבר הקמת שם וחשוב כמקום מצוה מפני שבעתיד יהיה בר הקמת שם.

ובענין קטנה שיכול לקנות אותה בביאה יבום מן התורה, מתרץ המאירי קיא: ד"ה "אמר המאירי" שאין הגמרא הזה סותרת שיטתו: "הא כל שרצה לקיימה אם הוא גדול קנאה לגמרי בביאה ואע"פ שאין

⁹ ובאמת קושית תוספות צריכה עיון כי שיטתו מבואר בכמה מקומות שיבום של קטן אינו מועיל אלא מדרבנן. ולדוגמא ביבמות נו: ד"ה "וחייבין" כתב תוספות שאין יבום קטן מועיל אלא מדרבנן. וצריך להגיד שלפי תוספות פירוש תגדלנו הוא שאין אסור לקטן לבעול את יבמתו אבל לא קונה אותה מדאורייתא. ובדרך כלל אם ביאת קטן מועיל מדאורייתא תלוי בפלוגתא כמה ראשונים ועיין רש"י קידושין יט. ד"ה מדאורייתא ורשב"א שם ד"ה מהו.

בביאתם הקמת שם הואיל וסופה לבא לידי כך הותרה מעכשו. המאירי מתרץ כמו שהסברנו בקטן שמפני סופה של קטנה לבא לידי הקמת שם, הותרה משעת קטנותה ביבום. וצריך להוסיף לפי שיטתו שבאמת אע"פ שהקנין מועיל בקטנה, עדיין לא קיים היבם את מצות יבום וצריך לבעול אותה פעם אחרת בגדלותה. ולהגיד כך גם כן צריך להוסיף שהאיסור של אשת אח הותרה משעת נפילה ואפשר לבעול את יבמה בהיתר אפילו בלא קיום מצוה. ועיין מאירי סנהדרין יט: שכותב "שהתורה התיירה איסור אשת אח במקום יבום."¹⁰

וקושיה יותר גדולה היא מהגמרא עט: ביחס למשנה האומרת שסריס יכול ליבם את אשתו. ושואלת הגמרא: "איכרי כאן להקים לאחיו שם והא לאו בר הכי הוא!" ורבא מתרץ לפי שיטת רבי עקיבא המכשיר סריס אדם ליבום מפני שהיתה לו שעת הכושר. ורבא מביא ראיה שסברת רבי עקיבא היא סברה נכונה שאם לא כן: "אין לך אשה שכשרה שלא נעשה בעלה סריס חמה שעה אחת קודם למיתתו." אך לפי המאירי עדיין צריך עיון כי מה בכך שהיתה לו שעת הכושר? הרי עכשו אינו בר הקמת שם ואיך הוא יכול לקיים את המצוה?!

הריפ"פ בביאורו לספר המצוות לרב סעדיה גאון בעשה עו מדייק על פי המילים "אולי יקום שריד" שלשיטת הרס"ג צריך ביאה הראויה להקמת זרע. והריפ"פ מקשה על שיטתו מהגמרא ביבמות עט: שמדברת על הסריס, ומביא תירוץ מדברי המאירי:

ואע"ג דלגבי סריס אדם מפרשינן התם טעמא משום שהיתה לו שעת הכושר. מכל מקום מה בכך אם איתא דעיקר מצות יבום אינו אלא להקמת זרע לא שייכא בי' מצוה זו כלל? ונראה דמכל זה לק"מ וכבר הרגיש בזה הרב המאירי ז"ל (בפרק הערל שם) וכתב שם וז"ל וטעם הדבר מפני שאחר שהי' לו שעת הכושר והי' ראוי להוליד ולקיים מצות יבום וחליצה. אע"פ שנסתרס אח"כ לא נפקעה המצוה ממנו על אחיו ולא מאחיו עליו וכו' עכ"ל עיי"ש.

¹⁰ וידוע שהשאלה מתי חל ההיתר של אשת אח במקום יבום היא מחלוקת גדולה בראשונים. ולדוגמא עיין תוספות יבמות נד: שכותב שמצות יבום תלוי בעשה דוחה לא תעשה. ולאידך גיסא עיין הרמב"ם הלכות יבום וחליצה פרק א הלכה יב והיד רמה בסנהדרין דף נג:.

הריפ"פ מביא את דברי המאירי שמפרש את הסברה של שעת הכושר. ובאמת לא ברור איך הבין הריפ"פ שהמאירי מתרץ הגמרא לפי שיטתו. ואולי יכול לומר שהריפ"פ מדייק מהמילם "לא נפקעה המצוה ממנו ומאחיו עליו" שהסריס רק יכול ליבם אם נסתרס לאחר מיתת אח אחרי שכבר חלה הזיקה. ומפני זה אחרי שכבר נתחייב במצות יבום לא נפקעה ממנו המצוה אחרי שנסתרס ועדיין נחשב במקום מצוה.

ואחרי שביארנו כל זה צריכים לחזור לשיטת הריב"א שהבאנו בתחילת המאמר. הרי"י הקשה כמה קושיות על שיטת הריב"א. וכל הקושיות מבוססות על ההנחה שהריב"א סובר שיבום צריך ביאה הראויה להקמת שם. אבל באמת הוכחנו שאין הדבר כן. שאם הריב"א סבור כמו המאירי אז אמור להקשות כמותו איך בתולה נקנית בביאה ראשונה אפילו שלא במצב של חייבי לאוין. וגם כן למה ביאה שניה אסורה מן התורה. ומשום שלא הקשה כן מוכרח שגם לפי שיטת הריב"א מצות יבום היא בביאה ראשונה אע"פ שבדרך כלל אין אישה מתעברת הימנו ומשום כך, האיסור בביאה שניה לא הטריח את הריב"א. והיה קשה לו בלבד שלפי הגמרא מוכרח שביאה ראשונה מותרת מן התורה אע"פ שביאה שניה אסורה.

ונראה לומר ששיטת הריב"א היא שיטה אמצעית. שהוא לא סובר כמו המאירי שצריך ביאה שראויה להתעבר ממנה בפועל, ולא כמו הרי"י שרק צריך יבם שהוא בר הקמת שם ומעשה יבום שהוא מעשה של הקמת שם. אלא שיטתו שמצות יבום היא להתחיל קשר עם היבמה על ידי הקנין שמוביל להקמת שם בעתיד. ותכלית של הקמת שם לא מחייבת מעשה ביאה להקים שם אלא קשר של הקמת שם בין היבם ובין הימבה. ובשביל כך הוקשה לו שאע"פ שבדאי בדרך כלל מצות יבום בביאה ראשונה שמובילה להקמת שם בביאה שניה, במצב של חייבי לאוין מפני שביאה שניה אסורה נמצא שאין ביאה ראשונה מובילה להקמת שם ואין קיום מצות יבום. ואיך מקשה הגמרא "יבא עשה ויחדח לא תעשה"¹¹? ובוזה מתורץ כל השאלות ששאלנו ודו"ק.¹²

¹¹ ואולי לפי זה אפשר לתרץ את קושית הרי"י מקטן באופן אחר, שביאת קטן ומובילה להקמת שם ולכן אפשר לו לקיים מצות יבום אפילו בקטנותו.

¹² תירוצ דומה נמצא בחידושי רב שמעון שקף על אתר.